
Ihmisen työn mahtavat jäljet

Markku Heikkilä

On harvoja ympäristöön yhtä paljon vaikuttavia yksittäisiä tekoja kuin vesistö rakentaminen. Yhtenä päivänä joki virtaa vapaasti ja sen latvoilla on metsää, soita ja peltoja. Toisena päivänä joesta on tullut sarja patoaltaita ja latvoilla velloo tekoallas.

Jos tämä muutos tapahtuisi yhdessä yössä, sen uutisarvossa ei kai olisi paljon kiistelemistä. Mutta entä jos se tapahtuu pikkuhiljaa parinkymmenen vuoden aikana? Millaisen kuvan journalismi pystyy tapahtumista välittämään?

Viisi vuotta sitten tehdyssä gradussa on tutkittu ympäristökysymysten nousua julkisuuteen. Tutkimusaiheena on Lapin vesistö rakentaminen ja tutkimuskohteena rovaniemeläinen sitoutumaton Lapin Kansa, jonka keskeisellä levikki-alueella kaikki tapahtumat liikkuvat. Huolimatta kuluneesta ajasta ja pitäytymisestä vain yhteen lehteen voi edelleen olettaa, että tulos kertoo yleisemminkin ympäristömuutosten käsittelymekanismeista tiedotusvälineissä. Lapin Kansa on normaali suomalainen maakuntalehti, joka on kaiken todennäköisyyden mukaan reagoinut levikkialueensa tapahtumiin normaalin maakuntalehden tavoin. Tarkastelussa ovat mukana vain uutissivut, eivät pääkirjoitukset ja mielipiteet.

Vesistötyöt Lapissa

Lapin vesistö rakentamisessa on ollut kolme päävaihetta, joista varhaisin on tutkimuksen ulkopuolella. Kemijoen pääuoman rakennustyöt alkoivat heti sodan jälkeen patoamalla sen suu Kemihaaran voimalalla. Samalla estettiin lohennousu Kemijokeen, mikä muutti joen luonteen heti ja lopullisesti.

Toisessa vaiheessa 1960-luvulla rakennettiin Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat, jotka ovat yhä suurimmat Suomessa. Kolmannessa vaiheessa 1980-luvun alussa käytiin kova kiista Ounasjoen patoamisesta ja Vuotoksen tekoaltaasta. Molemmista päätettiin luopua — joskin Vuotoksen osalta päätös ei ollut pitävä, kuten nytemmin on taas saatu todeta.

Vesistö rakentamisen sosiologiset, taloudelliset ja ekologiset vaikutukset ovat kiistattomat. Ne ovat sitä aivan riippumatta siitä, onko ne kulloinkin tiedostettu vai ei.

Esimerkiksi Lokan ja Porttipahdan alta joutui muuttamaan pois 560 ihmistä. Veden peittoon jäi Posoaapa, pohjoismaiden suurin yhtenäinen suoalue. Historiaan katosi Lapin kulttuurihistoriassa ainutlaatuinen Sompion alue, josta kansa-

tieteilijä Samuli Paulaharju on tehnyt yhden tunnetuista teoksistaan.

Kyseessä oli puhdas intressiristiriita, jossa taloudellinen intressi voitti kaiken muun. Vesistö-rakentamisen yhteiskunnallisen luonteen analyysin välineiksi löytyi 1980-luvun puolivälissä muun muassa Althusserin, Hirschin ja Gorzin tekstejä sekä lähinnä kansainvälisen politiikan puolelta tuttua keskusta-periferia-problematiikkaa. Tuoreempaakin aineistoa on sittemmin ilmestynyt, esimerkiksi Ulrich Beckin Riskiyhteiskunnan vastamyrryt (1990) on varsin relevanttia sosiologista teoretisointia. Tekoaltaiden taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista paikallisyhteisöön ovat etenkin Timo Järvilchto ja Matti Luostarinen tehneet tutkimuksia, joihin on voitu nojata.

Tässä yhteydessä riittää kuitenkin vain viittaus kirjallisuusluotteloon, sillä tarkastelua voi hyvin jatkaa lyhyen ja arvovaruksen sisältävän kannanoton varassa: kiistaton yhteiskunnallinen intressiristiriita on ollut olemassa, ja jos tiedonvälitys ei ole kyennyt tuomaan mitään siitä esiin, se on epäonnistunut tehtävässään.

Eikä se 1960-luvulla selvästikään kyennyt. Tiedotusopillisesti viittaus sekä objektiivisuusteorioihin että gradun tekovaiheessa ajankohtaisiin ns. uuden journalismin teorioihin on tässä tilanteessa paikallaan. On nimittäin täysin mahdollista jälkikäteen rekonstruoida jotakin tuolloisesta todellisuudesta ja niistä ristiriidoista, joita on väistämättä esiintynyt mutta joita ei rakennettu uudelleen julkisuudessa.

Ajan hengen vangit

Lokan ja Porttipahdan osalta tutkimus perustuu aineiston kuvailevaan analyysiin, koska pelkkä luokitteleva sisällön erittely olisi jättänyt väistämättä pois monia tärkeitä vivahteita. Syntyvä johtopäätös on, että tuolloinen normaalijournalismi ei kyennyt millään tavoin irtautumaan

”ajan hengen” ulkopuolelle: se näki vain sen, mikä yhteiskunnan instanssien normistossa oli sopivaa nähtäväksi. Kun ”ajan henki” alkoi muuttua, muuttui tekstien sävykin — mutta ne eivät toimineet edelläkävijöinä. Tekoaltaita koskevat uutistekstit olivat siten eräänlaisia hegemonian uusintajia.

Jälkikäteen on vaikea ymmärtää, mitkä oikein ovat olleet tuolloiset uutiskriteerit. Tekoallaspäätöksen valmistelu oli tekeillä koko 1950-luvun lopun, mutta esimerkiksi vuonna 1960 Lapin Kansa ei julkaissut ensimmäistäkään uutista aiheesta. Kun valtioneuvosto teki päätöksensä kesällä 1962, lehti julkaisi aiheesta STT:n kolmipalstaisen uutisen. Mitään jälkijuttuja ei tehty, eikä STT:n uutisessa viitattu sanallakaan allasalueiden kyliin tai elämään. Keskeistä olivat vain hinta, sijainti, pinta-ala ja energiamäärä.

1960-luvun alkupuolen tarkastelu ei ole täysin kattava, mutta aina tammikuulle 1964 altaiden tuloa ei käsitelty juuri lainkaan. Tuolloin tuli aivan varoituksetta pääuutinen rakennusluvan pyynnöstä ja kaksi päivää myöhemmin (24.1.) 1960-luvun ensimmäinen varsinainen oma juttu aiheesta, koko sivun ja kahdeksan kuvan reportaasi. Sen sävy oli alistuneen kriittinen: ”... se on kuitenkin tunnustettava, että Lappi on tässä kaupankäynnissä menettänyt kappalteen omaa vanhaa kulttuuriaan. Tulevaisuuden tehtävänä on mitata kaupan kannattavuus.”

Allasevakkojen vaikeuksiin viitattiin, mutta ketään ei yksilöity tai haastateltu. Posoaapa pääsi ainoan kerran koko tarkastelujaksolla julkisuuteen kuvalla, jonka teksti kuului: ”Posoaapa on erikoisuus maassamme. Se on Suomen suurin suo ja tulee kokonaisuudessaan jäämään veden alle.”

Itse asiassa Lapin Kansa ei koko tutkittuna aikana tekoaltaita valmisteltaessa tai rakennettaessa tehnyt yhtään haastattelua allasalueiden asukkaista tai muuten kuulostellut heidän näkemystään. Ensimmäisen kerran koko prosessin

aikana paikallinen asukas yksilöitiin vasta kesälä 1970, jolloin viimeistä Porttipahdan allasalueen pohjalla asunutta perhettä oltiin häätämässä kodistaan.

Koko 1960-luvun ajan kaikki kerrottiin kuin jo valmiiksi päätettynä. Minkäänlaista päätösten kyseenalaistamista tai ristiriitojen esiintuomista ei tapahtunut, ennen kuin oli liian myöhäistä vaikuttaa mihinkään. Tässä suhteessa lehti tosin vain heijasti aikaansa: piilevä tekoaltaiden vastustus ei organisoitunut millään tavalla paikallisesti, eikä mitään reaalaisia mahdollisuuksia hankkeiden estämiseksi olisi ollut olemassa (Järvikoski 1979, 154-156).

Tätä ”jo päätetyn” piirrettä korostettiin tekstissä yleisesti passivisaatiolla. Todellinen hyötyjä eli Kemijoki Oy mainittiin teksteissä vain harvoin nimeltä.

Rakentamisvaiheen vuodesta 1966 eteenpäin tekstit ovat ajankuvina mielenkiintoisia. Ne manifestoivat tyylipuhtaasti tuolloisen teknologia- ja modernisaatiouskon: ”Koneet ja ihmiset rakentavat luontoa oman tahtonsa mukaisesti, korjaavat sen, mikä heidän mielestään luonnolta on jäänyt tekemättä” (19.1.-67).

Sompion tuho kuitattiin tällä totcamuksella: ”Tuhoutuvasta Sompioista ovat asukkaat enimmäkseen jo lähteneet. Kaikella on aikansa, kylänkin elämällä. Kurujärvi on jo tyhjä, piskuinen lapinkylä muutamine asukkaineen. Korvasesta on jo kauan ollut muuttoliike muualle, koska Korvanen jää veden alle.” (4.3.-67).

Otsikotkin olivat aikansa lapsia: ”Luirojoen vedet vangitaan maanantaina — Ihmisen työn mahtavat jäljet näkyvät Lokassa” (8.7.-67) ja ”Historiallinen tapaus Lapissa — Sompion valtaväylä, Luirojoki suljettiin eilen ja alistettiin tekniikan palvelukseen” (11.7.).

Murros tapahtui vuoden 1968 jälkeen. Tekniikan ihannointi putosi pois, isänmaan etu oli mukana viimeisen kerran vuoden 1969 keväällä. Käännekohta on jopa puettu sanoiksi uutisessa:

”Ei tee mieli ihastella sitä, että tekniikka valloittaa rauhallisia kairoja ja kourii ne mieleisikseen (...) Mutta täytyy ihastella, että ihminen tekniikkansa avulla kykenee kaikkeen tähän. Täytyy ihastella vaikka tekisi mieli sanoa, että viekää hornan kuiluun, riettaan rotkoon kaikki kojeenne, koneenne, laitteenne ja murskaavat voimanne.” (4.5.-69).

Johtopäätös tehtiin vuotta myöhemmin, sama kirjoittaja oli asialla: ”Kahden suuren tekojärven muodostaminen Lapin erämaiden keskelle on eräs suurimpia maassamme suoritettuja hankkeita. Ne ovat niin mahtavia, ettei tavallinen ihminen altaiden suunnitteluvaiheessa edes käsittänyt työn kokonaisuutta kuin sitäkään, mitä altaat tulevat vaikuttamaan niitä ympäröivään luontoon, kasvistoon, eläinkuntaan, ilmastoon.” (7.6.-70). Samassa tekstissä esiintyi ensimmäisen kerran argumentti Lapista siirtomaana.

Samoihin aikoihin tulivat julkisuuteen myös selostukset tilaisuuksista, joissa vesistö rakentamista oli käsitelty kriittisesti.

Yhteiskuntakin muuttui

Toisin sanoen laadullinen murros lehden tekoaltaita käsittelevissä uutisissa tapahtui yhtä aikaa ylioppilasradikalismien nousun ja nuorisoliikkeen kanssa. Oleellisena erona Ounasjokeen ja Vuotokseen kymmenen vuotta myöhemmin on kuitenkin se, ettei paikallisen väestön mielipiteillä ollut koko aikana osaa eikä arpaa. Vuotoksella ja varsinkin Ounasjoella ne hallitsivat koko julkisuuskuvaa.

Ounasjoen ja Vuotoksen osalta tutkimus kattaa vuodet 1975-1982. Erilaisia tekstejä kertyi lähes 500, jolloin niitä on voitu myös luokitella.

Aineisto osoittaa katteettomiksi väitteet normaalijournalismin uutisten arvovapaudesta. Kun 1960-luvulla näkökulma oli tekniikan ihannoinnissa ja muut uutiskriteerit unohdettiin nykyään lähes käsittämättömältä tuntuvalla tavalla, aivan

ychtä puolueellisesti uutistekstien näkökulma oli nyt Ounasjoen säilyttämistä vaativan kansanliikkeen puolella. Vuotoksen tilanne oli koko ajan ristiriitaisempi.

Käännekohta oli vuosi 1980, ja jälleen tulee vastaan ”ajan henki” tai vallitseva yhteiskunnallinen hegemonia. Ounasjoki ei ollut Suomessa tai Pohjolassa irrallinen tapahtuma: samaan aikaan nousivat ympäristönsuojelijat tai paikallisväestön vastarinta julkisuuteen Kojjärvellä, Altassa, Hattuvaaralla, Lappajärvellä...

Tiedonvälitys ainakin valitsi Lapissa, mitä hegemoniaa se edelleen välittää. ”Ne tulivat kaikki silloin oikein kiitettävästi meidän puolelle”, on Ounasjokitoimikunnan puheenjohtaja sanonut toimittajista (Kivipelto ja Lehto 1985, s. 26).

Suurin osa tarkastelussa olevista uutisista käsittelee vain yhden osapuolen näkemystä tilanteesta. Tällöin tulee ristiriitatilanteessa ratkaisevaksi se, kenen ääni julkisuudessa välittyy.

Ounasjokiliike jylläsi

Kun Ounasjokea käsittelee 210 eri tekstiä, oli niistä peräti 156 joen rakentamista vastaan ja ainoastaan 18 sen puolesta. Vuotoksen tilanne oli paljon tasaisempi, ja rakentamista puoltavaa asennetta välittäviä tekstejä oli määrällisesti eniten.

Ounasjoella oli itse asiassa tilanne, jossa maakuntalehden voi katsoa toimineen melko suoraan joen rakentamista vastustavan kansanliikkeen äänenkannattajana. Sen sijaan vastapuolesta eli Kemijoki Oy:stä kerrottiin usein hyvin epäluuloisesti sävyttyneeseen tyyliin.

Ounasjokiliike itse oli hyvin tehokas väline julkisuuteen päin. Se kykeni antamaan lausuntoja ja järjestämään tapahtumia omissa nimissään, jolloin tilanne oli täysin toinen kuin 1960-luvulla. Nimenomaan Ounasjokiliike tai muut paikalliset organisaatiot pääsivät kaikkein useimmin julkisuuteen.

Vuotoksella sen sijaan julkisuus välittyi eniten valtion ja kuntien hallinnollisten ja byrokraattisten kannanottojen kautta. Paikallistason organisaatiot olivat tosin olemassa, mutta eivät yhtä vahvoina kuin Ounasjoella. Journalististen käytäntöjen kannalta kannattaa panna merkille, että paikalliset yksilöt omissa nimissään olivat molemmissa tapauksissa kaikkein vähiten esillä.

Ounasjoella Kemijoki Oy ja eräät kuntien edustajat olivat lähestulkoon ainoat instanssit, joiden kautta välittyi kannanottoja rakentamisen puolesta. Vuotoksella taas tuli kuvaan mukaan myös väliportaana hallinto eli lähinnä lääninhalitus ja seutukaava- ja maakuntaliitot — jotka lähes poikkeuksetta tukivat rakentamista.

Ounasjoen osalta julkisuus muodostui ensisijaisesti erilaisten tapahtumien kautta, kun Vuotoksella sitä hallitsivat hallinnolliset päätökset ja tapahtumat. Kemijoki Oy:n osalta on huomattavaa, että sen täytyi varsin usein itse nimenomaisesti pyrkiä julkisuuteen sinne päästäkseen.

Taistelussa Ounasjoesta purkautui nähtävästi koko vuosikymmenten aikana patoutunut kauna Kemijoki Oy:ta ja ”wattimiehiä” vastaan — kritiikin nousuhan näkyi jo Lokan ja Porttipahdan altaiden valmistusvaiheessa ja 1970-luvun lopun korvauksia peräivät ”karvalakkilähetystöt” olivat entuudestaan pohjustaneet maaperää. Ounasjoella eivät luonnonsuojelijat olleet yksin, vaan heillä oli takanaan paikallisen väestön selkeä tuki. Tässä tilanteessa eivät tiedotusvälineet edes yrittäneet olla puolueettomia. Ne ajoivat maakunnan etua, joka tuolloin oli vapaa Ounasjoki.

Ristiriitaisena tapauksena Vuotos on ilmeisesti yleisesti pätevämpi esimerkki ympäristökongfliktin käsittelystä julkisuudessa. Se tuo selvästi esiin eron hallinnollisten instanssien ja kansalaistason välillä. Valtiotason kannanotot ovat keskimäärin neutraaleja, mutta kunnat, väliporas ja voimayhtiö tuottivat julkisuuteen rakentamista puoltavaa informaatiota. Rakentamisen vastustamisen julkisuus taas rakentui yksilöiden,

paikallisten organisaatioiden ja luonnonsuojelujärjestöjen kautta.

Sokea piste?

On kyseenalaista, kuinka Ounasjoen ja Vuotoksen olisi käynyt ja millainen tiedotusvälineiden asennoituminen olisi ollut toisenlaisen yhteiskunnallisen ilmapiirin vallitessa. Tutkimuksen ilmeinen johtopäätös on julkisuuskuvan suora riippuvuus ”ajan hengestä”. 1960-luvullahan tekoallaskirjoitukset heijastivat uskoa vesistö-rakentamisen mukanaan tuomaan modernisatiokehitykseen ja yksinkertaisiin kasvumalleihin ja liittyivät saumattomasti yhteiskunnassa vallinneeseen tekniseen kasvuoptimismiin. Se merkitsi kaikkien muiden kuin voimataloudellisten näkökohtien täydellistä unohtamista ja kehityksen kyseenalaistamisen mahdottomuutta. Altaiden tulo oli luonnonlain voimalla totutuva väistämättömyys, jonka takana ei ollut mikään yksilöity yhtiö tai päättäjä vaan Tekniikka itse. Ounasjoella ja Vuotoksella taas Kemijoki Oy ja ”wattiherrat” yksilöitiin tarkalleen. Tosin käsittely oli sikäli sirpaleista, ettei Ounasjoen ja Vuotoksen asemaa koko maan energiahuollon kannalta juurikaan analysoitu.

Hypoteesinomaisesti voi sanoa 1980-luvun alun ympäristöliikkeiden synnyttäneen tietynlaisen toimintamallin vastaaviin tilanteisiin. Kynys organisoitua vastustamaan ympäristöä muuttavaa hanketta on madaltunut, jolloin lähes aina julkisuuteen nousee kaksi vastapuolta: toteuttavat instanssit ja vastustavat kansalaiset. Kun asia yleensä tulee julkisuuteen sen vastustajien kautta, joilla on myös selvä intressi päästä ääneen, he myös helposti hallitsevat julkisuuskuvaa. Tämä päättelyketju ei ole sikäli aukoton, että viime vuosina on noussut esiin myös uusi konfliktipari: paikallinen väestö vastaan ”etelän luonnonsuojelijat”. Tämä ristiriita oli käsillä olevan tutkimuksen aikaan täysin näkymätön, joten

siihen liittyvästä julkisuuskuvasta ei tämän aiheiston perusteella voi vetää mitään johtopäätöksiä.

Perimmältäänhan kaikessa on kyse journalismin arvotutkimuksesta; siitä mikä on uutinen ja mikä ei. Aiheen laventamiseen varaa löytyy laajalti, jos laadullinen sisällönerrittely viedään pohjamutiin asti: onko esimerkiksi kasvihuoneilmaston uhka heijastunut lainkaan taloussivujen näkökulmiin tai uutisiin uusista moottoriteistä?

Lokan ja Porttipahdan 1960-luvun yksisilmäisyyden tärkein opetus lienee se, että jossain meillä on nytkin jokin sokea piste, jonka olemassaoloa emme edes tiedosta. Sitä sopii sitten ihmetellä parinkymmenen vuoden päästä asian paljastuttua. Ja jos silloin rakennetaan Ounasjokeen patoja kaikkien taputtaessa käsiään innosta saateettoman vesivoiman vuoksi, on kai tullut aika päivitellä muinaisen Ounasjoki-kansanliikkeen tuomaa ”ajan henkeä” ja sen silloista sokcutta.

Kirjallisuutta

- ALTHUSSER, Louis. Ideologiset valtiokonceistot. Jyväskylä 1984.
- ASP, Erkki & JÄRVIKOSKI, Timo. Man-made lakes and their social consequences in Finnish Lapland. Institute of Sociology, University of Turku, Research Reports 71/1974. Turku 1974.
- ASP, Erkki, LUOSTARINEN, Matti & MÄKINEN, Hannu. The social consequences of regulating the water-courses in Lapland. University of Turku, Department of Sociology and Political Research, Sociological Studies Series A no. 5. Turku 1981.
- DAHRENDORF, Rolf. Luokat ja luokkaristiriidat kapitalistisessa yhteiskunnassa. Porvoo 1969.
- FRANK, Andre Gunder. Kapitalismi ja alikehitys Latinalaisessa Amerikassa. Helsinki 1971.
- GALTUNG, Johan. Euroopan yhteisö — uusi supervallat. Helsinki 1973.
- GORZ, André. Ecology as Politics. Boston 1980.
- GORZ, André. Eläköön työttömyys. Helsinki 1982.
- HALL, Stuart. The rediscovery of 'ideology': return of the repressed in media studies. Teoksessa: GUREVITCH, M. et al. (toim.). Culture, Society and the Media. London 1982.

- HEMANUS, Pertti. Joukkotiedotus piilovaikuttajana. Keuruu 1973.
- HEMANUS, Pertti & PIETILÄ, Kauko. Seitsemän erää journalismista. Jyväskylä 1982.
- HEMANUS, Pertti & TERVONEN, Iikka. Objektiiivinen joukkotiedotus. Keuruu 1980.
- HIRSCH, Joachim. Turvavaltio. Jyväskylä 1985.
- JÄRVIKOSKI, Timo. Tekojärvet sosiaalisena ilmiönä. Sosiologian lisensiaattityö. Turun yliopisto 1973.
- JÄRVIKOSKI, Timo. Vesien säännöstely ja paikallisyhteisö. Turun yliopisto, sosiologian tutkimuksia, sarja B 19. 1979.
- KIVIPELTO, Arja & LEHTO, Leena. Toimittajat ja Ounasjokiliike. Tampereen yliopisto, toimittajatutkimuksen tutkielma. 1985.
- LAUKKANEN, Markku, SAARELA, Ahti & AITAMURTO, Veikko. Kenen Ounasjoki. Porvoo 1981.
- LUOSTARINEN, Matti. A social geography of hydroelectric power projects in Northern Finland. Acta universitatis Ouluensis, series A. Scientiae rerum naturalium No. 130. Geographica No. 7. Oulu 1982.
- LUOSTARINEN, Matti. Pohjois-Suomen vesistö rakentaminen esimerkkinä ympäristömuutosten sosiaalis-taloudellisista vaikutuksista. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 20. Helsinki 1985.
- LUOSTARINEN, Matti & MÄKINEN, Hannu. Lokan ja Porttipahdan tekoaltaiden rakentamisen vaikutukset muuttajiin ja kuntiin. Vesihallituksen monistesarja 1980:14. Helsinki 1980.
- PAULAHARJU, Samuli. Sompio. Porvoo 1979.